

FINANŠU LĪDZEKĻU ARESTS TIESĪBU UZ ĪPAŠUMU AIZSTĀVĪBAS KONTEKSTĀ

SEIZURE OF FUNDS IN CONTEXT OF PROPERTY RIGHT PROTECTION

Vadims Reinfelds, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The aim of this work is to analyse the problematic aspects of seizure of criminal assets. The paper examines 30 decisions of investigating judges to seize property and higher court decisions, as well as claims and other decisions related to seizure. The article mainly analyses the application of legal norms and general legal principles, as well as the inconsistency of certain legal norms with the constitution (*Satversme*). The most significant problems are the following: (1) the court does not assess the evidence on the merits; (2) there is no right to request the revocation of the asset seizure in court; (3) the time limits for asset seizure are disproportionately long; (4) the presumption of criminal origin is not restricted in practice to criminals or related parties; (5) suspicious activity is the only evidence of criminal origin. The problems manifest themselves as a violation of fundamental rights, including the right to a fair trial, equality before the law and the right to property.

Atslēgvārdi: noziedzīgi iegūtas mantas arests, noziedzīgas izcelsmes prezumpcija, tiesības uz īpašumu.

Keywords: seizure of criminal assets, presumption of criminal origin, right to property.

Ievads

Šī darba mērķis ir izpētīt jautājumus par noziedzīgi iegūtu finanšu līdzekļu aresta problemātiskajiem aspektiem personas pamattiesību aizstāvības kontekstā, t. sk. izanalizēt esošo praksi par pierādījumu kopumu, kas ir pietiekams, lai ļautu procesa virzītājam un izmeklēšanas tiesnesim uzlikt mantai arestu, kā arī personas iespējas aizstāvēt savas tiesības uz īpašumu nepamatota mantas aresta gadījumā. Īpaša uzmanība darbā tiek pievērsta bezskaidru finanšu līdzekļu arestam, kas šobrīd praksē ir apjomīgākais arestētās mantas veids. Rakstā galvenokārt tiek analizēta tiesību normu un vispārējo tiesību principu piemērošana, kā arī atsevišķu tiesību normu neatbilstība Satversmei. Būtiskākās problēmas ir šādas: (1) tiesa nevērtē pierādījumus pēc būtības; (2) personai nav tiesību prasīt mantas aresta atcelšanu tiesā; (3) mantas aresta termiņi ir nesamērīgi gari; (4) mantas noziedzīgās izcelsmes prezumpcijas piemērošana praksē netiek ierobežota; (5) aizdomīgu darījumu pazīmes kalpo kā vienīgais mantas noziedzīgās izcelsmes

pierādījums. Šīs problēmas mantas aresta procesā var novest pie personas pamattiesību – tiesību uz taisnīgu tiesu, vienlīdzības likuma priekšā un tiesību uz īpašumu – aizskārumiem.

Gatavojot šo rakstu, autors izpētīja 30 izmeklēšanas tiesnešu lēmumus par aresta uzlikšanu mantai un 29 augstāka līmeņa tiesas tiesnešu lēmumus par personu sūdzībām par mantas arestu laikā posmā no 2019. līdz 2020. gadam. Visi minētie tiesas lēmumi tika pieņemti saistībā ar kriminālprocesiem par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, lielākā daļa no šiem kriminālprocesiem tika uzsākti, balstoties uz Finanšu izlūkošanas dienesta (turpmāk – FID) ziņojumiem. Neviens no šiem lēmumiem nebija labvēlīgs aizskartās mantas īpašniekam, tāpat kā vēlākie procesa virzītāju un prokuroru lēmumi par personu pieteikumiem par mantas aresta atcelšanu. Kopējā arestētās mantas vērtība saskaņā ar šiem lēmumiem ir vairāk nekā 185 milj. eiro. Ņemot vērā lietu skaitu un arestētās mantas apjomu, šie lēmumi rada pamatu pārliecībai, ka tie patiesi ilustrē kopējo situāciju attiecībā uz finanšu līdzekļu arestu praksi šīs kategorijas lietās Latvijā pēdējos divos gados. Šī prakse liecina par, iespējams, lielāko tiesību uz īpašumu aizskārumu kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas – gan šādu gadījumu skaita, gan mantas apjoma ziņā. Šāda mēroga tiesību uz īpašumu aizskārumš, ja tas netiks savlaicīgi novērsts, negatīvi ietekmēs Latvijas ekonomisko attīstību ilgtermiņā, veicinot kapitāla izvešanu un kavējot jauna kapitāla piesaisti. Raksta turpinājumā autors izvērtēs būtiskākās problēmas un personas konstitucionālo tiesību aizskārumus lēmumos par aresta uzlikšanu noziedzīgi iegūtai mantai.

1. Pierādījumu vērtēšana pēc būtības

Satversmes¹ 92. panta pirmais teikums nosaka: “Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.” Tajā ietvertas tiesības uz taisnīgu tiesu, kuras “ir vienas no būtiskākajām pamattiesībām, jo no šo tiesību pienācīgas nodrošināšanas lielā mērā ir atkarīga pārējo cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzība”². Jēdziens “taisnīga tiesa” ietver divus aspektus, proti, taisnīga tiesa kā neatkarīga tiesu varas institūcija, kas izskata lietu, un taisnīga tiesa kā pienācīgs, tiesiskai valstij atbilstošs process, kurā šī lieta tiek izskatīta.

Tiesvedības process aptver ne tikai lietas izskatīšanu pēc būtības vienā vai vairākās tiesu instancēs, bet arī tiesvedības procesā veicamās procesuālās darbības, kuru mērķis ir nodrošināt taisnīgu, objektīvu un vispusīgu lietas izskatīšanu, kā arī tiesas pieņemto nolēmumu izpildi. Tādēļ personas tiesības uz taisnīgu tiesu ir jānodrošina visā tiesvedības procesa garumā neatkarīgi no tiesu līmeņa, kurā lieta tiek skatīta, un tiesvedības procesa stadijas.

Nevienā no autora izpētītajiem lēmumiem par aresta uzlikšanu mantai nav norādes uz konkrētu predikatīvo noziedzīgo nodarījumu, no kura cēlušies, visticamāk, noziedzīgie finanšu līdzekļi, nav konstatēts arestētās mantas cēloniskais sakars ar noziedzīgu nodarījumu (nav konstatēta mantas noziedzīgā izcelsme), nav vērtēts noziedzīgi iegūtas mantas un arestētās mantas apjoma salīdzinājums (proporcionalitātes princips), nav vērtēta mantas īpašnieka atbilstība mantas

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [23.02.2021. red.].

² Briede, J., Višķere, I., Litvins, G., Bitāns, A., Danovskis, E. Komentārs Satversmes 92. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 138. lpp.

noziedzīgas izcelsmes prezumpcijas piemērošanai un nav vērtēts mantas īpašnieka labticīgums darījumos, ar kuriem tas ieguvis arestam pakļauto mantu. Lai nodrošinātu personas tiesības uz taisnīgu tiesu mantas aresta procesā, ir nepieciešams izvērtēt visus minētos apstākļus, taču to lēmumos nav darījis nedz izmeklēšanas tiesnesis, nedz augstāka līmeņa tiesas tiesnesis. Procesa virzītāja lēmumos par aresta uzlikšanu mantai lielākoties ir tikai FID ziņojumā izklāstīto apstākļu atreferējums vai vispārīgs faktu izklāsts, kā arī to sakritība ar aizdomīgo darījumu pazīmēm, piemēram, veikti darījumi, kuriem nav šķietami tiesiska un ekonomiska mērķa, veikti šķietami fiktīvi vai sarežģīti un saimnieciskai darbībai šķietami neatbilstoši darījumi lielā apjomā, u. c. pazīmēm, kas ir iekļautas FID izstrādātajos metodoloģiskos materiālos.

Finanšu līdzekļu iesaldēšana rada mazāku privātpersonas tiesību aizskārumu nekā arests, tāpat kā arests rada mazāku tiesību aizskārumu nekā konfiskācija, tāpēc katrā nākamajā posmā (iesaldēšana – arests – konfiskācija) valstij būtu jānosaka stingrākas prasības pierādījumiem. Tomēr šī brīža prakse liecina, ka starp iesaldēšanu un arestu bieži vien nav veiktas nekādas procesuālās darbības, kas ļautu procesa virzītājam iegūt papildu pierādījumus, un FID iesaldētie finanšu līdzekļi nonāk aresta stadijā, neveicot nekādu pierādīšanas darbu no procesa virzītāja puses.

Augstāka līmeņa tiesu tiesnešu pieeja izmeklēšanas tiesnešu lēmumu izvērtēšanā iedalās divās kategorijās. Pirmkārt, vispār nevērtē izmeklēšanas tiesnešu lēmumus pēc būtības, pārbaudot tikai lēmuma formālo kritēriju atbilstību Kriminālprocesa likuma normām. Par standarta praksi šīs kategorijas lietās var uzskatīt šādu lielā daļā lēmumu sastopamu argumentāciju: “Lai uzliktu arestu mantai, nav iepriekš noteikti jākonstatē vai jāpierāda, ka arestētā manta ir noziedzīgi iegūta, vai iegūta, veicot noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju. Tāpat, izskatot sūdzību par izmeklēšanas tiesneša lēmumu, netiek lemts par to, vai manta, kurai uzliktas arests, ir iegūta tiesiskā kārtā. Līdz ar to sūdzībā norādītie fakti, apstākļi un secinājumi šajā lēmumā netiek vērtēti.”³ Citos tiek norādīts: “Izskatot sūdzību, tiesnesis nevērtē un netiek lemts par to, vai arestam pakļautā manta ir vai nav atzīstama par noziedzīgi iegūtu vai saistīta ar noziedzīgu nodarījumu, kā arī to, vai manta ir iegūta tiesiskā kārtā. Šos jautājumus izlemj procesa virzītājs vai tiesa, taisot notiesājošu spriedumu. Pirmstiesas kriminālprocesa gaitā augstāka līmeņa tiesas tiesnesis nevar aizstāt procesa virzītāju.”⁴ Un – “kā izmeklēšanas, tā apgabaltiesas tiesnese vērtē tikai kriminālprocesa normu ievērošanu lēmuma pieņemšanas brīdī, bet neanalizē pierādījumus šajā procesa stadijā un nevērtē šaubas par vainu Kriminālprocesa likuma 19. panta izpratnē”⁵. Vēl šīs kategorijas lēmumos sastopamas šādas atziņas: “Šajā kriminālprocesa stadijā jautājumu par aresta atcelšanu mantai lemj procesa virzītājs”⁶; “lai uzliktu mantai arestu, nav jānorāda fakts, ka izdarīts predikatīvs noziedzīgs nodarījums vai obligāti jākonstatē fakts, ka predikatīvais noziedzīgais nodarījums ir izdarīts, jo šobrīd netiek lemts par konfiskāciju, bet par

³ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas tiesneses I. Vīgantes 14.09.2020. lēmums kriminālprocesā Nr. 11816007420.

⁴ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas tiesneša G. Stūra 10.08.2020. lēmums kriminālprocesā Nr. 11816017119.

⁵ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu kolēģijas tiesneses T. Brodas 20.10.2020. lēmums kriminālprocesā Nr. 11816015519.

⁶ Turpat.

arestu⁷). Otrkārt, tiesneši atzīst, ka apstākļu un pierādījumu izvērtējums ir veikts, izmeklēšanas tiesnesim apstiprinot lēmumu par aresta uzlikšanu, šikāk nepamatojot un neanalizējot sūdzības motīvus pēc būtības.

Papildus jānorāda, ka izmeklēšanas tiesnesis savu lēmumu pieņem *rezolūcijas* veidā, tādējādi šis izmeklēšanas tiesneša lēmums nesatur nedz apstākļu izvērtējumu, nedz motivāciju – tas viss meklējams procesa virzītāja lēmumā. Savukārt izmeklēšanas tiesneša lēmums *par atteikumu uzlikt mantai arestu* tiek noformēts atsevišķa lēmuma veidā.

Rezumējot minēto, jāsecina, ka objektīva un vispusīga pierādījumu izvērtēšana mantas aresta procesos netiek veikta, tādējādi aizskarot personu tiesības uz taisnīgu tiesu. Arī lēmuma par aresta uzlikšanu mantai pārsūdzēšana augstāka līmeņa tiesā ir formāla un nedod reālas iespējas personai aizstāvēt savas tiesības. Ņemot vērā to, cik smags un ilgstošs ir šāds pamattiesību aizskārums, būtu pamatoti tieši personai nelabvēlīgu lēmumu pieņemt atsevišķa tiesneša lēmuma, nevis tikai rezolūcijas veidā, norādot un izvērtējot visus apstākļus, kuriem izmeklēšanas tiesnesis ir piekritis un uzskatījis par pamatotiem.

2. Tiesības prasīt aresta atcelšanu tiesā

Kriminālprocesa likuma 366. pants noteic, ka procesa virzītājs pieņem lēmumu par mantas aresta atcelšanu un par to nekavējoties paziņo personām, kuru mantai bija uzlikts arests vai kuru glabāšanā bija nodota arestētā manta. Lēmums par aresta atcelšanu jāpieņem, ja “6) zudis jebkurš cits iemesls mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšanai”.

Minēto apakšpunktu procesa virzītājs var izmantot, lai atceltu lēmumu par aresta uzlikšanu mantai, ja persona iesniedz procesa virzītājam pierādījumus par mantas likumīgo izcelsmi. Starp autora izskatītajām lietām nav neviena gadījuma, kad procesa virzītājs, izvērtējot personas iesniegtos pierādījumus par mantas likumīgo izcelsmi, būtu atcēlis finanšu līdzekļu arestu. Visu šo procesu ilustrē šāds piemērs:

- 1) uz personas pieteikumu par aresta atcelšanu saistībā ar pierādījumu iesniegšanu par mantas likumīgo izcelsmi tiek saņemts noraidošs procesa virzītāja lēmums ar šādu argumentāciju: “Uz doto brīdi spriest par aresta atcelšanu būtu pārāgri, jo pieteicēja iesniegtie dokumenti satur liela apjoma informāciju, kuru nepieciešams pārbaudīt kopsakarā ar pārējiem krimināllietas materiāliem⁸”;
- 2) pārsūdzot šo lēmumu prokuroram, tiek pieņemts noraidošs lēmums ar šādu argumentāciju: “tikai pēc pilnīgas un vispusīgas pieteicēja saņemto naudas līdzekļu izcelsmes apstākļu noskaidrošanas varēs lemt par turpmāko rīcību ar mantu kriminālprocesā⁹”;

⁷ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas tiesneses A. Neimanis 17.02.2020. lēmums kriminālprocesā Nr. 11816000320.

⁸ Valsts policijas galvenās Kriminālpolicijas pārvaldes Ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvaldes 1. nodaļas galvenās inspektora M. Griškevičas 21.07.2020. atbilde uz iesniegumu Nr. NRCF/NV-2020-58 un tā papildinājumiem Nr. NRCF/NV-2020-70, Nr. NRCF/NV-2020-72.

⁹ Organizētās noziedzības un citu nozaru specializētās prokuratūras prokurora A. Kļaviņa 28.09.2020. atbilde uz sūdzību Nr. NRCF/NV-2020-88.

- 3) pārsūdzot prokurora lēmumu virsprokuroram, tiek pieņemts noraidošs lēmums, jo “šobrīd kriminālprocesā nav konstatējams neviens no Kriminālprocesa likuma 366. panta pirmajā daļā paredzētajiem mantas aresta atcelšanas iemesliem¹⁰”. Šis lēmums ir galīgs un nav pārsūdzams.

Autora ieskatā, minētais process, kurā tiek vērtēts jautājums par būtisku personas tiesību aizskārumu – mantas arestu – un kurš nevar tikt pārsūdzēts tiesā, ir Satversmes 92. pantā noteikto personas tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums, kas kontekstā ar nenosakāmiem garajiem aresta termiņiem noved arī pie personas tiesību uz īpašumu aizskāruma.

Neraugoties uz to, ka aresta uzlikšana mantai ir pagaidu nodrošinājuma līdzeklis, tas nepārprotami ierobežo personas tiesības uz īpašumu. Tiesību literatūrā tam tiek piedēvēta pat represīva daba,¹¹ uzsverot radītā ierobežojuma būtiskumu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) skaidrojusi, ka aresta uzlikšana mantai kriminālprocesā ir īpašuma tiesību kontrole.¹² Lai arī īpašumu persona nezaudē, rīcība ar īpašumu un dažreiz arī tā lietošana tiek liegta.¹³ Arī Satversmes tiesa skaidrojusi, ka īpašuma tiesības ietver tiesības gūt no lietas visus iespējamus labumus, tostarp ienākumus un augļus, izmantot īpašumu tādā veidā, kurš sniedz pēc iespējas lielāku ekonomisko labumu.¹⁴ Savukārt, uzliekot arestu mantai, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 361.¹ panta otro daļu personai ir liegta tiesības ar to rīkoties vai to lietot, tādējādi liedzot baudīt labumus, ko sniedz īpašums.

Tas nozīmē, ka ar mantas arestu kriminālprocesā tiek aizskartas personu tiesības uz īpašumu un valstij ir pienākums nodrošināt, lai personām būtu pieejami efektīvi tiesību aizsardzības mehānismi. Šajā gadījumā ir jāvērtē jautājums, vai prokuratūra un tiesa ir vienlīdz efektīvas tiesību aizsardzību mehānismu īstenotājas. Satversmes tiesas tiesneses S. Osipova un I. Ziemeles atsevišķajās domās lietā Nr. 2015-19-01 ir skaidrojušas, ka “tiesību uz taisnīgu tiesu kontekstā prokuratūra nevar tikt pielīdzināta tiesai. Uz to skaidri norādījusi ECT vairākās lietās. ECT konsekventi noraidījusi tēzi, ka prokuratūru varētu uzskatīt par neatkarīgu un objektīvu tiesu Konvencijas 6. panta izpratnē, un norādījusi, ka procedūra prokuratūrā neatbilst tiesas procesa garantijām, jo, piemēram, pieteikuma iesniedzējs nepiedalās pieteikuma pārbaudes procesā; nenotiek publiska noklausīšanās; prokuroram parasti ir ievērojama rīcības brīvība procesa virzīšanā, turklāt prokurora neitralitāte var tikt apšaubīta. Pārsūdzība augstākam prokuroram šos jautājumus neatrisina, jo prokuratūra ir centralizēta un hierarhiski veidota institūcija. ECT ir skaidri noteikusi: tas, ka prokuratūras kompetencē ir sabiedrības interešu aizsardzība, nevar tikt uzskatīts par pamatu tam, lai prokuratūru pielīdzinātu tiesai”¹⁵.

¹⁰ Organizētās noziedzības un citu nozaru specializētās prokuratūras virsprokurores Gitas Biezumas 04.11.2020. atbilde uz sūdzību Nr. NRCF/NV-2020-98.

¹¹ Lapina J. Aresta uzlikšana mantai. Jurista Vārds, 09.08.2011., Nr. 32.

¹² ECT 10.10.2017. spriedums lietā *Lachikhina pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 38783/07), para. 58; ECT 07.04.2020. spriedums lietā *OOO Avrora Maloetazhnoe Stroitelstvo pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 5738/18), para. 60.

¹³ Sk., piemēram, ECT 22.02.1994. spriedumu lietā *Raimondo pret Itāliju* (iesnieguma Nr. 12954/87), para. 27.

¹⁴ Satversmes tiesas 28.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 7.3. punkts.

¹⁵ Satversmes tiesas tiesnešu Sanitas Osipovas un Inetas Ziemeles 13.05.2016. atsevišķās domas lietā Nr. 20151901 “Par Kriminālprocesa likuma 657. panta pirmās, trešās un piektās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam”, 7. punkts.

Līdz ar to uzraugošajam prokuroram un amatā augstākam prokuroram, izskatot sūdzības par mantai uzliktā aresta saglabāšanas pamatotību, t. i., īstenojot kontroli pār mantai uzlikto arestu, netiek nodrošināta “tiesas” kontrole šī vārda institucionālajā nozīmē.

3. Mantas aresta termiņi

Mantas aresta laikā personai nav iespēju rīkoties ar arestēto mantu, līdz ar to būtisks ir jautājums, cik ilgi šāds tiesību ierobežojums var pastāvēt un vai šāds tiesību ierobežojums laika ziņā ir samērīgs ar leģitīmo mērķi. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 389. panta 1. un 1.¹ daļu pirmstiesas kriminālprocesa stadijā mantas aresta termiņš var sasniegt **trīsdesmit vienu mēnesi**, un šis termiņš tiek apturēts pēc lietas nodošanas tiesā, t. i., no personas viedokļa un faktiskās situācijas mantas arests tiek pagarināts uz tiesvedības procesa laiku, kas padara kopējo aresta termiņu nenosakāmi ilgu.

Uz nenosakāma ilguma personas tiesību uz īpašumu ierobežošanas nepieņemamību kriminālprocesā norādījusi ECT, uzsverot, ka arestam kā pagaidu nodrošinājuma līdzeklim jābūt ierobežotam laikā.¹⁶

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesores Ā. Meikališa un K. Strada-Rozenberga, komentējot 2017. gada grozījumus, ar kuriem cita starpā Kriminālprocesa likuma 389. panta otrajā daļā tika ietvertas papildu tiesības pagarināt uzliktā aresta mantai termiņu, norādīja, ka “šāda maksimālo termiņu pagarināšanas tendence, kas pēdējā laikā raksturīga, nav atbalstāma un tikai veicina procesa ieilgšanu un legalizē procesa nepietiekamas / neprofesionālas praktiskās organizācijas / iesaistīto personu neprofesionalitātes u. c. negatīvu cēloņu izsauktos rezultātus. Tādējādi faktiski tiek domāts nevis par to, kā paātrināt procesus, to reglamentāciju un praktisko piemērošanu kvalitatīvi pilnveidot u. tml., bet gan kā tiesiski “attaisnot” nespēju dotos uzdevumus izpildīt”¹⁷.

Tiesas kontrole tiek veikta tikai sākumā, proti, uzliekot arestu mantai, tomēr jāņem vērā, ka pamatotas aizdomas aresta uzlikšanas brīdī nav pietiekamas, lai attaisnotu ilgstošu personas tiesību uz īpašumu ierobežošanu.¹⁸ Īpašuma tiesību ierobežojumam turpinoties, slogs, kas gulstas uz personu, kuras tiesības ir ierobežotas, palielinās. Lai attaisnotu šādu ilgstošu iejaukšanos personas tiesībās uz īpašumu, cita starpā nodrošināma tāda uzliktā aresta mantai pārskatīšanas kārtība, kurā atbildību par šo ierobežojumu uzņemas neatkarīga un objektīva tiesa. Likumdevējam, izraugoties procedūru, kas nenodrošina efektīvu personas tiesību aizsardzību, nav tiesību uzlikt par pienākumu personai ar šādu pamattiesību ierobežojumu sadzīvot ilgstoši. Tas nozīmē, ka šajā gadījumā, ņemot vērā kopējo aresta uzlikšanas mantai regulējumu Kriminālprocesa likumā, leģitīmo mērķi var sasniegt tikai ar īsākiem aizskartā mantas īpašnieka tiesību uz īpašumu ierobežošanas termiņiem.

¹⁶ ECT 21.10.2010. spriedums lietā *Benet Czech, Spol. S R. O. pret Čehiju* (iesnieguma Nr. 31555/05), para. 42.

¹⁷ Strada-Rozenberga K., Meikališa Ā. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās – 2017. gada grozījumi (II). *Jurista Vārds*, 27.01.2021., Nr. 43.

¹⁸ ECT 21.10.2010. spriedums lietā *Benet Czech, Spol. S R. O. pret Čehiju* (iesnieguma Nr. 31555/05), para. 42.

4. Mantas *presumēti noziedzīgā izcelsme*

Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrajā un trešajā daļā ir noteikts izņēmums no vispārīgās kārtības, kādā var tikt konstatēta noziedzīga manta, – likumā ir noteikta prezumpcija, ka manta ir noziedzīga, ja mantas vērtība nav samērīga ar personas likumīgajiem ienākumiem un persona nepierāda, ka manta iegūta likumīgā ceļā un šī manta pieder personai, kura: 1) **izdarījusi noziegumu**, kas pēc sava rakstura ir vērsts uz materiāla vai citāda labuma gūšanu neatkarīgi no tā, vai nozieguma rezultātā materiāls vai citāds labums ir iegūts; 2) ir **organizētas grupas dalībnieks**; 3) **izdarījusi noziegumu**, kas saistīts ar terorismu, vai 4) ir persona, kas uztur pastāvīgas ģimenes, saimnieciskas vai citādas **mantiskas attiecības** ar iepriekš minētajām personām. Šādu mantu nosacīti varam dēvēt par *presumēti noziedzīgo mantu*.

Attiecībā uz *presumēti noziedzīgo* mantu valstij nav jāpierāda konkrētas mantas saistība ar noziedzīgu nodarījumu, un šīs mantas noziedzīgā izcelsme, pierādīšanas pienākums par mantas likumīgo izcelsmi tiek pārliekts uz personu, savukārt valstij ir nepieciešams pierādīt apstākļus, kas norāda uz personas vainu likumā noteiktajos noziedzīgos nodarījumos. No tā varam secināt, ka legālā prezumpcija mantas īpašajai konfiskācijai ir piemērojama tikai personām, kuras ir notiesātas par likumā minētajiem noziedzīgiem nodarījumiem – mantiska rakstura noziedzīgu nodarījumu, dalību organizētā grupā, terorismā, un personām, kas uztur pastāvīgas ģimenes, saimnieciskas vai citādas mantiskas attiecības ar iepriekš minētajām personām. Savukārt šīm personām piederošās mantas arests būtu pieļaujams arī agrākās procesa stadijās, bet ne ātrāk par šādu personu identificēšanu jeb atzīšanu par aizdomās turēto. Mantas arestam uz legālās prezumpcijas pamata ir jābūt balstītam uz tādiem personas vainas pierādījumiem, kas ļauj personu atzīt par aizdomās turēto, tāpēc prezumpcija par mantas noziedzīgo izcelsmi nevarētu tikt piemērota attiecībā uz “personu, pret kuru ir uzsākts kriminālprocess”, vai personu, pret kuru vispār nav uzsākts kriminālprocess.

Presumēti noziedzīgas mantas institūta radīšana ļauj nošķirt šādu mantu no visas pārējās mantas jeb *presumēti likumīgas mantas*. Pamatojoties uz vienlīdzības principu, attieksmei pret šādu mantu un tās īpašniekiem ir jābūt atšķirīgai no attieksmes pret *presumēti noziedzīgo* mantu un tās īpašniekiem. Satversmes 91. panta pirmais teikums paredz, ka “visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā”. Minētais pants satur vienlīdzības principu, kas nozīmē, ka vienādos faktiskajos un tiesiskajos apstākļos jāizturas vienādi, savukārt atšķirīgos apstākļos – atšķirīgi. Šādi vienlīdzības principu izprot gan Eiropas Savienības tiesa, gan ECT, gan demokrātisko valstu konstitucionālās tiesas.¹⁹ Tādējādi, pieņemot lēmumu par aresta uzlikšanu mantai, procesa virzītājam un tiesai primāri jāvērtē un jānorāda lēmumā:

- a) vai manta tiek arestēta saistībā ar tās **reālo noziedzīgo izcelsmi**, norādot predikatīvo noziedzīgo nodarījumu un mantas saistību ar to, – šajā gadījumā pierādīšanas pienākums par mantas noziedzīgo izcelsmi pilnībā gulstas uz valsti;

¹⁹ Sk. Levits E. Komentārs Satversmes 91. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 89. lpp.

- b) vai manta tiek arestēta, pamatojoties uz tās **prezumēti noziedzīgo izcelsmi**, ja tā pieder Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrajā vai trešajā daļā noteiktajām personām, – šajā gadījumā ir piemērojama legālā prezumpcija un pierādīšanas pienākums par mantas likumīgo izcelsmi gulstas uz personu.

Praksē abas šīs lietas netiek nodalītas un, pat mācot par šiem jautājumiem, prezumpcijas jēdziens tiek izmantots kā sinonīms **visticamāk noziedzīgai izcelsmei**, kaut arī abiem jēdzieniem ir dažāds regulējums un sekas. *Dr. iur. J. Stukāns* pauda šādu viedokli²⁰: “Secinājumu, ka līdzekļi kontā ir noziedzīgi iegūti, mēs izdarām, pamatojoties uz prezumpciju. Mums nav tiešu pierādījumu (tie nevar būt), ka līdzekļi ir noziedzīgi iegūti. Tāpēc, ka noziegums, kura rezultātā šie līdzekļi iegūti un “iekrita” Latvijas bankas kontā, nav zināms (kaut kur ārpus Latvijas). Minēto apstākli mēs nevaram pierādīt. ... Secināms, ka līdzekļu nesakritība [domāts – ar personas legālajiem ienākumiem] ir pietiekami, lai mēs varētu pateikt, ka līdzekļi, visticamāk, ir noziedzīgi. Ar to arī pietiek – viss. ... Ja mēs skatām tikai legalizāciju, mantas noziedzīgai izcelsmei ir prezumpcija, kas balstīta uz to, ka, piemēram, atbilstoši direktīvām personas ienākumi neatbilst viņas līdzekļiem, ar kuriem viņa darbojas.”

Šeit uzskatāmi var redzēt, ka tiek sajaukti jēdzieni – **prezumēti noziedzīgi** iegūta manta un **visticamāk noziedzīgi** iegūta manta – un līdz ar to tiek veicināta nepareiza tiesību normu piemērošanas prakse. Minētajam *Dr. iur. J. Stukāna* viedoklim nevar piekrist, jo tas ir pretrunā ar vienlīdzības principu, proti, nevar nostādīt vienādā situācijā personas, kuras ir izdarījušas noziegumu, ar visu pārējo sabiedrību. Nevar būt samērīga arī tāda likuma interpretācija, kura ļautu praktiski katras personas mantai uzlikt arestu, prasot pierādīt tās likumīgo izcelsmi, tikai balstoties uz pieņēmumiem, ir jābūt skaidrai un ar likumu pamatotai robežai.

5. Legalizācijas pazīmes kā mantas noziedzīgas izcelsmes pierādījums

Visos autora apskatītajos finanšu līdzekļu aresta gadījumos kriminālprocess tika uzsākts pēc Krimināllikuma 195. panta noziedzīgā nodarījuma pazīmēm (noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana). Visos šajos gadījumos noziedzīgas izcelsmes pierādījumu kopums sastāv tikai no šķietami aizdomīgas rīcības ar mantu vai aizdomīgiem darījumu dalībniekiem, saskatot tajos atbilstību legalizēšanas tipoloģijām un saucot šādu pierādījumu kopumu par legalizēšanas darbībām.

Šādu likuma piemērošanas praksi apstiprina arī *Dr. iur. J. Stukāns*: “Latvija saistībā ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas nodarījumiem ir tranzitvalsts. Līdz ar to mums ir tiešām tikai konts un veiksmes gadījumā kontā arestēti lieli naudas līdzekļi (vai nedaudz mazāk). Šādā gadījumā no izmeklētāja un prokuratūras prasīt, lai tiktu izmeklēts un pierādīta personai apsūdzība ir, vienkārši sakot, neiespējami. ... Piemēram, ja mēs runājam par līdzekļiem, kas atrodas bankas kontā, pirmkārt, mums ir legalizācijas darbības, kuras mums ir jākonstatē, un, otrkārt, mums ir jāsavāc pierādījumi, kas norāda uz to, ka līdzekļi nav likumīgi, t. i., ir pamats izdarīt secinājumu, ka līdzekļi nav likumīgi (piemēram, persona nekad nav

²⁰ Finanšu izlūkošanas dienesta organizēto mācību “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas izmeklēšanas un iztiesāšanas problēmas” lekcijas (2020).

strādājusi un nav legālu ienākumu). Attiecīgi personai ir tiesības pierādīt likumību. Ja persona pierāda, tad mēs atdodam, ja nē, tad mēs konfiscējam.”²¹

Nevar piekrist to juristu viedoklim, kuri uzskata, ka mantas reālā noziedzīgā izcelsme nav jāmeklē, jo to ir grūti izdarīt. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments ir atzinis, ka legalizēt var tikai tādus līdzekļus, kas jau iegūti predikatīvā noziedzīgā nodarījuma rezultātā.²² Legalizēšana pēc savas būtības nerada mantu.

Uz apstākli, ka predikatīvā noziedzīgā nodarījuma fakta pierādīšana ir nepieciešama mantas noziedzīgas izcelsmes pierādīšanai, norāda arī likumprojekta sagatavošanas materiāli, kas attiecas uz Kriminālprocesa likuma 124. panta 7. daļu, kuros tika paskaidrots: “pierādot Krimināllikuma 195. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ir jāpierāda nozieguma priekšmeta noziedzīgā izcelsme, bet nav jāpierāda, kura konkrēti predikatīvā noziedzīgā nodarījuma rezultātā līdzekļi ir iegūti, ņemot vērā, ka Latvijā visi noziedzīgie nodarījumi ir predikatīvie noziedzīgie nodarījumi. Tā, piemēram, ja ir zināms, ka ir izdarīti vairāki noziedzīgi nodarījumi, kuru rezultātā gūti līdzekļi (piemēram, narkotisko vielu tirdzniecība un kontrabanda), nav jāpierāda tieši, no kura noziedzīgā nodarījuma līdzekļi iegūti.”²³

Legalizēšanas darbības jēdziens, kas ir iekļauts Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma 5. panta 1. daļā, visos gadījumos paredz noziedzīgi iegūto līdzekļu esamību, proti, tā nav rīcība ar jebkādu mantu. Mēģinājums pierādīt legalizēšanas darbību bez pierādījumiem par mantas noziedzīgo izcelsmi nav pamatots ar likumu un tādēļ nevar būt par pamatu pamattiesību, t. sk. tiesību uz īpašumu, ierobežojumam. Pamattiesību ierobežojums var būt noteikts tikai ar pienācīgā kārtībā pieņemtu likumu.

Visos šajā rakstā minētajos tiesas lēmumos par legalizēšanas darbībām tiek acīmredzami uzskatīta rīcības sakritība ar legalizācijas pazīmēm, kuras nav iekļautas pienācīgā kārtā izsludinātā likumā, bet ir izklāstītas metodoloģiskajā materiālā. Šādu tipoloģijai atbilstošu darbību nevar saukt par legalizēšanas darbību, ja nav izpildīts priekšnosacījums – noziedzīgi iegūtas mantas esamība. Metodoloģiskais materiāls nevar kriminalizēt kādu rīcību.

Nav pieļaujama arī Krimināllikuma normu saturiska savstarpējā apvienošana, kas var novest līdz nevainīguma prezumpcijas pārkāpumam, proti, nav pieļaujama tāda tiesību normu interpretācija, uz kuru pamatojoties manta tiek atzīta par noziedzīgu tāpēc, ka ir veiktas tipoloģijai vai pazīmēm atbilstošas darbības (t. i., bez vainas un mantas izcelsmes pierādīšanas), vēlāk pieņemot, ka ir veiktas legalizēšanas darbības tāpēc, ka manta iepriekš atzīta par noziedzīgi iegūtu.

Ņemot vērā, ka vismaz vienai vai vairākām legalizēšanas pazīmēm atbilst nenosākami plašs darījumu un personu loks, faktiski jebkuras personas rīcībā var atrast sakritību ar kādu no pazīmēm, un tas nevar būt par pamatu aresta uzlikšanai

²¹ Finanšu izlūkošanas dienesta organizēto mācību “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas izmeklēšanas un iztiesāšanas problēmas” lekcijas (2020).

²² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 20.12.2012. lēmums lietā Nr. SKK-446/2012.

²³ Tieslietu ministra 05.10.2017. vēstule Saeimas Juridiskās komisijas priekšsēdētājam “Par priekšlikumiem likumprojektam “Grozījumi Kriminālprocesa likumā (reģ. Nr. 100/Lp12) pirms otrā lasījuma””.

mantai, jo tādā gadījumā pret personām, kuras ir vienādā situācijā, būtu atšķirīga attieksme, kas ir pretrunā ar Satversmē noteikto patvaļas ierobežojumu.

Kopsavilkums

Šajā rakstā norādīts uz vairākām problēmām, kas saistītas ar finanšu līdzekļu arestu kriminālprocesā par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju. Tās, visticamāk, skar mantas aresta problēmas arī citās kriminālprocesu kategorijās, jo ir saistītas ar vispārējo tiesību principu piemērošanu. Rakstā daudzviet kritizētā prakse bieži vien ir arī ambīciju šī vārda labajā nozīmē jautājums. Tām demokrātiskā valstī ir jābūt sabalansētām, nepieļaujot pārāk lielu vienas varas pārsvaru, piemēram, izpildvaras ietekmi uz tiesām vai likumdevēju. Džeims Medisons federalistu rakstos ir norādījis: “Jāveicina ambīcijas, lai neitralizētu ambīcijas.”²⁴ Latvijā ir lielas izpildvaras ambīcijas, kurām pretī jānostāda ne mazāk spēcīgas tiesu un likumdevēja ambīcijas, lai aizsargātu tiesiskumu.

Ir nepieciešams kritiski izvērtēt kampaņu, kurā bez mantas reālās noziedzīgās izcelsmes noskaidrošanas FID iesaldē aizvien lielākus personām piederošos finanšu līdzekļus, procesa virzītāji bez pienācīgas lietu izmeklēšanas, balstoties tikai uz FID sniegto informāciju, pieņem lēmumus par aresta uzlikšanu mantai, izmeklēšanas tiesneši tos apstiprina rezolūcijas veidā bez sava apstākļu un pierādījumu izvērtējuma un augstāka līmeņa tiesas tiesnesis, saņemot personas sūdzību, pieņem, ka viss ir pienācīgi pārbaudīts un izvērtēts vai arī ka viņam šajā procesa stadijā nav jāaizstāj procesa virzītājs un ir jāvērtē tikai formāla procesuālo normu ievērošana. Attiecībā uz nevainīgu personu mantu arests būtu pieļaujams tikai gadījumā, ja ir pierādījumi par tās reālo noziedzīgo izcelsmi, t. sk.:

- 1) predikatīvo noziegumu;
- 2) mantas cēlonisko sakaru ar predikatīvo noziegumu un
- 3) nepastāvēt pierādījumiem par mantas likumīgo izcelsmi.

Autora secinājums – nepieciešama tiesību reforma, kuras mērķis ir mazināt pamattiesību aizskārumus un atrisināt vismaz šādas būtiskākās problēmas:

1. **Tiesa nevērtē pierādījumus pēc būtības.** Pieļaujot izmeklēšanas tiesneša lēmuma pieņemšanu bez izvērstās motivācijas un rezolūcijas veidā, nevis atsevišķa tiesneša lēmuma veidā, šāds regulējums veicina patvaļu.
2. **Aizskartās mantas īpašniekam nav tiesību prasīt mantas aresta atcelšanu tiesā.** Procesā virzītāja atteikumu atcelt mantas arestu var pārsūdzēt tikai prokuroram, kura lēmumu var pārsūdzēt virsprokuroram, kura lēmums ir galīgs.
3. **Arestu termiņi ir nesamērīgi gari** un pārkāpj personas tiesības uz īpašumu. Likumdevējam ir jālemj par īsākiem aresta termiņiem, īpaši gadījumos, kad nav pamata mantas noziedzīgās izcelsmes prezumpcijas piemērošanai.
4. **Mantas noziedzīgās izcelsmes prezumpcija tiek attiecināta uz neierobežoti plašu personu un mantas loku.** Jānovērš prezumpcijas par mantas noziedzīgo izcelsmi nepareiza piemērošana – prezumpciju var attiecināt tikai uz personām, kuras ir izdarījušas noziegumu vai ir ar tām cieši saistītas, nevis uz

²⁴ Full Text of The Federalist papers. Pieejams: <https://guides.loc.gov/federalist-papers/full-text#The-FederalistPapers-51> [aplūkots 03.03.2021.], citāts oriģinālvalodā: *Ambition must be made to counteract ambition.*

jebkuru personu. Attiecībā uz visu pārējo personu mantu jāievēro mantas likumīgās izcelsmes prezumpcija.

5. **Par legalizēšanas darbībām tiek kļūdaini uzskatīta rīcības sakritība ar pazīmēm, kuras ir izklāstītas metodoloģiskajā materiālā** un nav iekļautas pienācīgā kārtā izsludinātā likumā. Nevar kriminalizēt kādu darbību un aizskart īpašuma tiesības citādi, kā vien uz likuma pamata.